

ANNA KADYKAŁO

WOJNY CZECZEŃSKIE – „BŁĄD”, „HAŃBA”
CZY „NARODOWA TRAGEDIA” ROSJI?
OBRAZ KONFLIKTÓW ROSYJSKO-CZECZEŃSKICH
W ROSYJSKICH PODRĘCZNIKACH DO HISTORII

Konflikty rosyjsko-czeczeńskie mają głębokie podłoże historyczne, sięgające jeszcze czasów carskich i prób podbicia Kaukazu przez Rosję. Tradycyjna czeczeńska struktura społeczna i system wartości sprawiły, że podbój i podporządkowanie Czeczenii okazały się zadaniem krańcowo trudnym, wymagającym od imperium rosyjskiego ogromnego wysiłku¹. Czeczeni dali się poznać jako niezwykle niepokorny naród – ich ziemie udało się Rosji podporządkować dopiero w drugiej połowie XIX wieku, ale w historię wzajemnych stosunków wpisane są kolejne powstania². Wrogość względem Rosjan wzrastał sposób podbijania Czeczenii: pacyfikacje, gwałty na ludności cywilnej, konfiskaty³.

W czasach radzieckich na mocy decyzji Stalina Czeczeni i Ingusze zostali w 1944 roku przesiedleni do Kazachstanu za domniemaną kolaborację z Niemcami. Te akcje represyjne – wywózka i zsyłka – pozbawiły życia około jedną trzecią Czeczenów. Dopiero dzięki odwilży za czasów Chruszczowa represjonowani Czeczeni mogli powrócić do ojczyzny, jednak Związek Radziecki ograniczał ich

---

Dr ANNA KADYKAŁO – współpracuje z Instytutem Rosji i Europy Wschodniej na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politycznych UJ, stypendysta wsparty finansowaniem Fundacji na rzecz Nauki Polskiej (FNP); e-mail: kadykalo.anna@gmail.com

¹ D. FURMAN, *Węzeł czeczeński*, tłum. M. Jagiełło, <http://www.calculemus.org/lect/L-I-MNS/08/rob-czecz.html> (dostęp: 29.04.2015).

² S. CIESIELSKI, *Pod sztandarami Szamila*, [w:] *Rosja – Czeczenia. Dwa stulecia konfliktu*, <http://sciesielski.republika.pl/czeczenia/shamyl.html> (dostęp: 29.09.2015). Stawianie oporu i podejmowanie walki uważane jest za tradycyjne cnoty narodu czeczeńskiego. E. KARAGIANNIS, *Ethnic Conflicts in the Caucasus and Central Asia*, [w:] *Politics of Conflict: A Survey*, ed. by V.K. Fouskas, London–New York 2010, s. 68.

³ A.M. JAIMOUKHA, *The Chechens: A Handbook*, London–New York 2005, s. 42-46.

prawa, stosując dyskryminację narodowościową⁴. Czeczenia pozostawała jednym z najbardziej zacofanych regionów imperium, a sami Czeczeni aż do upadku ZSRR uważani byli za naród „podejrzany” i „niepewny”; jak napisał historyk Dmitrij Furman: „to naturalne: nie możesz ufać komuś, komu wyrządziłeś krzywdę”⁵. Natomiast upadek ZSRR dał impuls do wyzwolenia wcześniej dławionej kultury oraz rozwoju ruchu narodowego. Również czasy współczesne były tragiczne dla Czeczenów – lata 90. XX wieku przyniosły dwie wojny z Rosją. W konflikcie rosyjsko-czeczeńskim, datowanym od 1991 roku, można wyróżnić cztery etapy: tzw. czeczeńską rewolucję i rządy Dżochara Dudajewa (1991-1994), pierwszą wojnę czeczeńską (1994-1996), okres *quasi*-niepodległości Czeczenii (1996-1999) oraz drugą wojnę czeczeńską (1999-2009)⁶.

Pierwszą wojną w Czeczenii określa się konflikt zbrojny pomiędzy radykalnymi nacjonalistami czeczeńskimi, dążącymi do utworzenia niepodległego państwa czeczeńskiego, a rosyjskimi wojskami federalnymi. Konflikt obejmował okres od grudnia 1994 do sierpnia 1996 roku. Z czasem wojna zaczęła przybierać formę ponadnarodowego powstania islamskiego, wymierzonego przeciwko Rosji. Wojnę zakończyło porozumienie w Chasaw-Jurcie, na mocy którego Republika Czeczeńska pozostała formalnie częścią Federacji Rosyjskiej, jednak w praktyce funkcjonowała jako niezależne terytorium, z którego wycofały się wojska rosyjskie⁷.

Furman zauważył, że wojna ta wywołuje skojarzenia raczej nie poradzieckie, ale przypomina walkę maleńkich miast-państw starożytnej Grecji z imperium perskim. Choć konflikt zakończyło zwycięstwo Czeczenów nad zdemoralizowaną i w rzeczywistości bezsilną armią rosyjską, to później republika pogrążała się w anarchii, a próby opanowania chaosu były podejmowane m.in. poprzez wprowadzenie szariatu. Zwycięstwo doprowadziło Czeczenię do katastrofy, jednak

---

⁴ S. CIESIELSKI, *Restytucja czeczeńskiej autonomii*, [w:] *Rosja – Czeczenia...*, <http://sciesielski.republika.pl/czeczenia/resauto.html> (dostęp: 29.09.2015). Mimo okresu pokoju, rozwoju gospodarczego i kulturalnego, aż do upadku ZSRR Czeczeni nie mieli wpływu na decyzje dotyczące swojego kraju. Musiało to budzić ich sprzeciw, zważywszy na fakt, że za istotne cechy charakteru narodowego Czeczenów uznawane są wolność i równość. R. SAKWA, *Introduction. Why Chechnya?*, [w:] *Chechnya. From Past to Future*, ed. by R. Sakwa, London 2005, s. 6-7.

⁵ D. FURMAN, *Węzeł czeczeński...*

⁶ M. FALKOWSKI, *Czeczenia a Rosja: znaczenie kwestii czeczeńskiej dla współczesnej Rosji*, Prace OSW, Warszawa, sierpień 2003, s. 25.

⁷ Szerzej o nowo przyjętym statusie Czeczenii zob. Т.Н. ЛИТВИНОВА, *Идея национального самоопределения в ценностных ориентирах и практиках Северо-Кавказских народов России*, [w:] *Ценностные ориентиры и приоритеты в трансформирующемся мире*, ред. А.С. Железняков, З. П. Яхимович, Москва 2010, s. 184.

należy także wspomnieć o potężnych obiektywnych trudnościach: separatystyczne państwo było spustoszone⁸ i nie zyskało uznania międzynarodowego⁹. Postępowała destabilizacja sytuacji w Czeczenii: napięcie w stosunkach z Rosją narastało, pogłębiała się islamizacja kraju, coraz częstsze stawały się porwania dla okupu, rozprzestrzeniała się plaga przestępczości, a administracja państwowa miała coraz mniejszą kontrolę nad terytorium republiki¹⁰. Siergiej Oushakine nazwał wojnę czeczeńską jednym z najjaskrawszych przejawów chaosu polityczno-społecznego, jaki miał miejsce po upadku ZSRR. Konflikt odsłonił najczarniejsze cechy nowego państwa rosyjskiego: jego okrucieństwo, obojętność i brak odpowiedzialności¹¹.

Druga wojna czeczeńska trwała od października 1999 do kwietnia 2009 roku. Pretekstem do ponownego wprowadzenia wojsk federalnych do Czeczenii stała się agresja islamistów na Dagestan oraz seria wybuchów w rosyjskich miastach (Moskwa, Bujnask, Wołgodońsk) we wrześniu 1999 roku, w których zginęło prawie 300 osób. O zorganizowanie zamachów oskarżono Czeczenów. Nowy premier Rosji Władimir Putin zapowiedział wówczas bezwzględną walkę z terroryzmem, czym zdobył sobie ogromną popularność w społeczeństwie¹².

W drugiej wojnie czeczeńskiej można wyróżnić fazę wojny regularnej oraz okres walk, mający znamiona walki partyzanckiej. Konflikt skoncentrowany był wokół dążeń separatystów czeczeńskich do utworzenia muzułmańskiego państwa wyznaniowego. Działania wojenne zakończyły się pełną reintegracją Czeczenii z Federacją Rosyjską. Tatiana Litwinowa zaznaczyła, że obecnie organy władzy Czeczenii demonstrują pełną lojalność wobec centrum federalnego. Potwierdzeniem mogą być słowa prezydenta Republiki Czeczeńskiej Ramzana Kadyrowa,

---

⁸ Według ówczesnych ocen odbudowa Czeczenii wymagała nakładów w wysokości 15 mld dolarów. Pograżona w kłopotach gospodarczych Rosja nie była w stanie wyasygnować w krótkim czasie nawet części potrzebnych sum. Na rok 1997 rząd zapowiedział przeznaczenie na ten cel 757 mln rubli, co i tak napotkało opór w Dumie. S. CIESIELSKI, *Między wojnami (1996-1999)*, [w:] *Rosja – Czeczenia...*, <http://sciesielski.republika.pl/czeczenia/interwoj.html> (dostęp: 29.09.2015).

⁹ D. FURMAN, *Węzeł czeczeński...*

¹⁰ Ofiarami porwań byli pracownicy mediów i organizacji humanitarnych, funkcjonariusze państwowi i biznesmeni, zwykli podróżni, obywatele Czeczenii, Rosji i innych państw. Według rosyjskich danych, w latach 1996-1999 w Czeczenii doszło do 1300 porwań, w tym ponad 60 wobec cudzoziemców. S. CIESIELSKI, *Między wojnami (1996-1999)*...

¹¹ S.A. OUSHAKINE, *Exchange of Sacrifices: Symbolizing an Unpopular War in Post-Soviet Russia*, [w:] *Fighting Words and Images: Representing War Across the Disciplines*, ed. by E.V. Baraban, S. Jaeger, A. Müller, Toronto–Buffalo–London 2012, s. 185-187. Analizując przyczyny konfliktu, nie sposób nie wspomnieć także o chęci kontrolowania przez Rosję przebiegającego przez Grozny rurociągu naftowego, będącego istotnym elementem sieci transportowej ropy na Kaukazie. E. KARAGIANNIS, *Energy and Security in the Caucasus*, New York 2002, s. 60-65.

¹² M. FALKOWSKI, *Czeczenia a Rosja...*, s. 30.

który podczas inauguracji swej prezydentury 5 kwietnia 2007 roku oświadczył: „W pełni zdajemy sobie sprawę z tego, że pomyślność republiki jest nie do wyobrażenia bez silnej i stabilnej Rosji. Dlatego opowiadamy się za stopniową centralizacją władzy, przy której w regionie [nikt] nie czułby się państwem w państwie, ale nieodłączną częścią jednej całości”¹³.

Celem artykułu jest ukazanie recepcji konfliktów rosyjsko-czeczeńskich we współczesnych rosyjskich podręcznikach do historii. Punktem wyjścia do rozważań na temat tego, jak współczesne rosyjskie społeczeństwo przepracowało te traumatyczne wydarzenia, jak postrzega je dziś, w jaki sposób ustosunkowuje się do kontrowersyjnych i brutalnych działań wojennych z przełomu wieków, będzie analiza fragmentów podręczników dla starszych klas szkół średnich ogólnokształcących. Przebadany zostanie proces kształtowania pamięci kulturowej Rosjan, koncentrującej się wokół recepcji wojen czeczeńskich. Pamięć kulturowa rozpatrywana będzie jako pamięć zbiorowa rosyjskiego społeczeństwa, utrwalona w materialnych nośnikach pamięci – w tym w podręcznikach do nauki historii.

Przedstawiona zostanie analiza sposobu prezentowania wojen czeczeńskich w rosyjskich podręcznikach do historii oraz podejmowanych przez ich autorów prób wpłynięcia na świadomość odbiorców. Podręczniki do nauczania historii to jeden ze środków kształtowania świadomości historycznej danego narodu. Przed tymi pomocami naukowymi postawiono m.in. następujące zadania: nauczenie rozumienia procesu historycznego i związków przyczynowo-skutkowych wydarzeń dziejowych, kształtowanie samodzielnego myślenia uczniów i stymulowanie wśród nich dyskusji, obiektywne naświetlanie skomplikowanych i niejednoznacznych epizodów w historii kraju¹⁴. Jekatierina Lewintowa i Jim Butterfield przeprowadzili analizę 47 podręczników dla klas 9. i 11., czyli tych, w których przedstawiana jest najnowsza historia Rosji (podręczniki zostały opublikowane w latach 1998-2008). Wszystkie analizowane podręczniki uzyskały aprobatę i rekomendację Ministerstwa Edukacji i Nauki Federacji Rosyjskiej. Wśród kilku aspektów, które interesowały badaczy, znalazł się także ten, dotyczący sposobu przedstawiania budowy rosyjskiej państwowości w latach 90. XX wieku. Analiza wykazała, że proces ten spotkał się w przeważającej mierze z negatywnymi ocenami¹⁵. Za główny problem kształtowania państwowości uznano sytuację w Cze-

¹³ Т.Н. ЛИТВИНОВА, *Идея национального самоопределения...*, s. 187-188.

¹⁴ Н. КОНРАДОВА, *Школьные учебники истории: сравнительный анализ. Часть 1*, <http://urokiistorii.ru/learning/manual/2009/09/uchebniki-analiz-1> (dostęp: 21.06.2015).

¹⁵ Е. М. ЛЕВИНТОВА, ДЖ. БАТТЕРФИЛД, *Как формируется история и отношение к ней: школьные учебники о новейшей отечественной истории*, «Вестник общественного мнения» 2009, № 3, s. 105, <http://polit.ru/article/2010/03/11/uchebniki/print/> (dostęp: 11.09.2015).

czeniu, która w podręcznikach uzyskała następujące określenia: „klęska”, „nieumiejętność utrzymania władzy przez Centrum [...], która natchnęła separatystów”, „największa konfrontacja wojenna w historii kraju od czasów Wielkiej Wojny Ojczyźnianej”, „przewlekła krwawa wojna, która odbiła się na wszystkich aspektach życia”, „przewlekła wojna, która kosztowała ogromną liczbę istnień”, [...] „hańba Rosji, jej prezydenta, sił zbrojnych”, „największe zagrożenie dla integralności terytorialnej Rosji”, „najtrudniejsza próba”, „najpoważniejszy problem w rozwoju politycznym Rosji”, [...] „narodowa tragedia”, „największa od czasów wojny afgańskiej pomyłka kierownictwa kraju”¹⁶, [...] „błąd”¹⁷.

Przedstawiając uczniom wydarzenia składające się na wojny czeczeńskie, autorzy podręczników koncentrują się na kilku wątkach. Jednym z nich jest oskarżenie władz centralnych o brak konsekwencji, złą strategię, niedocenywanie i lekceważenie przeciwnika oraz zbyt pospieszne działania. Dotyczy to szczególnie opisu nieudanych prób zdobycia Groznego podczas pierwszej kampanii wojennej. Warto jednakże podkreślić, że winnych próbuje się szukać m.in. po stronie opozycji i obrońców praw człowieka, którzy usprawiedliwiali niepodległościowe dążenia separatystów:

Rozwiązanie nastąpiło 26 listopada, kiedy nieudolnie zorganizowany przez opozycję i, być może, rosyjskie służby specjalne pancerny szturm Groznego zakończył się pełną klęską¹⁸.

„Noworoczny szturm” zakończył się tragedią [...]. Cały kraj zobaczył w telewizji płonące czołgi na ulicach Groznego i setki ciał zabitych młodych rosyjskich żołnierzy. Kręgi proprezydenckie usprawiedliwiały akcje odwołaniami do kryminalnego charakteru reżimu Dudajewa. Opozycja liberalna ostro krytykowała władzę, wskazując na możliwość pokojowego uregulowania konfliktu. Obrońcy praw człowieka współczuli czeczeńskim bojownikom, widząc w nich „bojowników o wolność”¹⁹.

---

¹⁶ Taki pogląd uzasadniają dane dotyczące strat w ludziach: po niemal 10 latach działań wojennych w Afganistanie bilans zabitych po stronie radzieckiej wyniósł 14 tysięcy; po 2 latach walk w Czeczenii – 6 tysięcy. Jak zauważył R. Cassidy: „będąc silnym mocarstwem, ZSRR nie był w stanie wygrać małej wojny w Afganistanie; będąc byłym silnym mocarstwem, Rosja nie zdołała pokonać Czeczenii. Należy podkreślić, że w obu przypadkach siły radzieckie/rosyjskie dysponowały przewagą technologiczną i liczebną”. R. M. CASSIDY, *Russia in Afghanistan and Chechnya: Military Strategic Culture and the Paradoxes of Asymmetric Conflict*, 2003, s. 1-2.

¹⁷ Е. М. ЛЕВИНТОВА, Дж. БАТТЕРФИЛД, *Как формируется...*, s. 107

¹⁸ В.П. ДМИТРЕНКО, В. Д. ЕСАКОВ, В.А. ШЕСТАКОВ, *История Отечества. XX век. 11 класс*, Москва 2002, s. 570. Szerzej na temat analizy błędów wojsk rosyjskich i przewagi strony czeczeńskiej zob. О. ОЛИКЕР, *Russia's Chechen Wars 1994-2000: Lessons from Urban Combat*, 2001, s. X-XV.

¹⁹ В.С. ИЗМОЗИК, С.Н. РУДНИК, *История России. 11 класс*, Москва 2013, s. 327.

Ruch separatystyczny w Czeczenii określono w jednym z podręczników mianem „najtrudniejszej próby dla Rosji”²⁰. Wyraźnie wskazano, iż operację wojenną zaczęto realizować w grudniu 1994 roku w celu przywrócenia porządku konstytucyjnego w Czeczenii, w której bojownicy nie tylko ignorowali prawo federalne, ale także zasady prawne i normy, przyjęte przez społeczność międzynarodową²¹. W podręczniku widać próbę wytłumaczenia niepowodzenia rosyjskich wojsk i konieczności podjęcia negocjacji z terrorystami: duży wpływ na to miały wzmacniające się w rosyjskim społeczeństwie nastroje antywojenne i aktualna sytuacja polityczna – zbliżające się wybory prezydenckie²². Problemy wojsk rosyjskich tłumaczono także tym, że postawiono przed nimi zadania, których nie można było wykonać za pomocą środków wojskowych. Ponadto, bardzo niezadowolające było przygotowanie, materialne zabezpieczenie operacji oraz stan techniki wojskowej – ponad 20% wyposażenia było całkowicie niesprawne, a 40% – częściowo niesprawne²³. Kolejną przyczyną niepowodzenia wojsk federalnych miała być utrata przez nich poparcia ludności czeczeńskiej:

Ale najważniejsze, że umiejętnie grając na narodowych uczuciach i przedstawiając Rosję jako wroga narodu czeczeńskiego, Dudajewowi udało się przeciągnąć na swoją stronę ludność Czeczenii, która wcześniej zajmowała pozycję neutralną. Z politycznego bankruta przekształcił się w bohatera narodowego. Duża część Czeczenów odebrała wprowadzenie wojsk federalnych jako wtargnięcie wrogiej armii, dążącej do zabrania ich wolności i niezależności²⁴.

---

²⁰ О.В. ВОЛОБУЕВ, С.В. КУЛЕШОВ, *История России. XX-начало XXI века, 11 класс, базовый уровень*, Москва 2009, s. 278.

²¹ Rzeczywistość wyglądała jednak inaczej. Jak przekonywał M. Falkowski, do wojny dążyła znaczna część rosyjskiej generalicji, aby w ten sposób wzmocnić pozycję i prestiż armii w państwie, uchronić ją przed redukcjami etatów, a nawet zatuszować nielegalne interesy prowadzone przez wojskowych z Czeczenami. Ponadto, dzięki planowanemu szybkiemu zwycięstwu w Czeczenii, Jelcyn chciał zademonstrować potęgę Rosji na arenie międzynarodowej oraz siłę i zdecydowanie państwa wewnątrz kraju. M. Falkowski, *Czeczenia a Rosja...*, s. 27.

²² О.В. ВОЛОБУЕВ, С.В. КУЛЕШОВ, *История России...*, s. 279. Wojna obnażyła słabość i rozkład państwa rosyjskiego, a traktowany dotąd jako lokalny konflikt czeczeński stał się jednym z najtrudniejszych problemów Rosji. Podjęcie negocjacji z bojownikami w połowie 1996 roku i ogłoszenie przez Borysa Jelcyna jednostronnego wstrzymania działań wojennych w Czeczenii było ściśle związane z wyborami prezydenckimi. Jelcyn wierzył, że zakończenie bardzo niepopularnego w rosyjskim społeczeństwie konfliktu zapewni mu reelekcję. M. FALKOWSKI, *Czeczenia a Rosja...*, s. 28.

²³ O kondycji rosyjskich sił zbrojnych zob. S. CIESIELSKI, *Wojna rosyjsko-czeczeńska 1994-1996*, [w:] *Rosja – Czeczenia...*, <http://sciesielski.republika.pl/czeczenia/1woj.html> (dostęp: 29.09.2015).

²⁴ В. П. ДМИТРЕНКО i in., *История Отечества...*, s. 571-572.

Analizując silny opór Czeczenów i zestawiając go z nieudolnością wojsk rosyjskich, Furman napisał, że na czeczeński opór składały się dwie siły: siła narodu, który przeżył ludobójstwo i nigdy już nie pozwoli na powtórzenie tej tragedii oraz siła rewolucyjnej armii ludowej (przypominającej francuską armię rewolucyjną czy armię bolszewików). Natomiast słabość wojsk federalnych wynikała z faktu, że potęga armii rosyjskiej słabo sprawdza się na prawdziwych wojnach: jest to bowiem potęga „eschatologiczna”, tworzona w celu prowadzenia wojny z całym światem. Ponadto Rosjanie są przeciwnikami wojen, które wymagają dużego poświęcenia i wielkich strat w ludziach. Ważną przyczyną był także brak motywacji do walki, nieprzekonujące hasło „obrony porządku konstytucyjnego” i wreszcie niechęć do ryzykowania własnym życiem²⁵. Na niezadowolającą postawę bojową rosyjskich żołnierzy wpływał również brak troski o nich ze strony dowództwa:

Istotnym czynnikiem warunkującym nie tylko efektywność działań rosyjskich, ale i morale żołnierzy, było zaopatrzenie. Pod tym względem panował nieopisany chaos. Powszechnie brakowało żywności, a ciepłe posiłki były rzadkością. Żołnierze musieli spać w pojazdach, a z powodu niedostatku paliwa nie mogli uruchamiać silników w celu ich ogrzania²⁶.

Trudna i skomplikowana sytuacja na Kaukazie Północnym, określana jako „podziemny pożar”, miała być (według autorów jednego z podręczników) związana z celowym destabilizowaniem jej przez bliżej nieokreślone siły: „Mimo ogromnych dotacji z centrum federalnego, kwitną klanowość, korupcja i ekstremizm religijny. Nie jest tajemnicą, że są na świecie siły zainteresowane destabilizacją sytuacji na Kaukazie”²⁷.

²⁵ D. FURMAN, *Węzeł czeczeński...* Jak podkreślił Falkowski, armia radziecka przez cały okres istnienia ZSRR przygotowywana była do konfrontacji z Zachodem i prowadzenia ofensywnych działań zbrojnych na szeroką skalę (podobnych do tych z II wojny światowej). Upadek ZSRR postawił przed armią rosyjską nowe wyzwania i zagrożenia: konflikty lokalne, etniczne, z wewnętrznym przeciwnikiem, stosującym partyzanckie metody walki i cieszącym się poparciem miejscowej ludności. Obok słabości armii i konieczności przeprowadzenia jej gruntownej reformy, wojna czeczeńska obnażyła także ideologiczną pustkę, powstałą po upadku imperium radzieckiego: proklamowana „obrona porządku konstytucyjnego” nie stanowiła dla żołnierzy czynnika mobilizującego; dla większości służba w Czeczenii była złem koniecznym. Z kolei bojownicy czeczeńscy traktowali udział w wojnie jako obowiązek patriotyczny, obronę ojczyzny przed agresorem, co przekładało się na ich ogromną motywację do walki. Zob. M. FALKOWSKI, *Czeczenia a Rosja...*, s. 28.

²⁶ S. CIESIELSKI, *Wojna rosyjsko-czeczeńska 1994-1996...*; por. S.A. OUSHAKINE, *Exchange of Sacrifices...*, s. 185-208.

²⁷ В.С. ИЗМОЗИК, С.Н. РУДНИК, *История России...*, s. 340.

Cytowany powyżej fragment, traktujący o klanowości i korupcji, wpisuje się w uwagi historyków, wskazujących na zagrożenia związane z powstaniem niekontrolowanego przez Moskwę państwa na południowych rubieżach Rosji. Na tym terenie mieściły się obozy przygotowawcze dla terrorystów, dochodziło tam do handlu bronią, porwań i rozwoju tendencji separatystycznych²⁸. Podejmowane próby porozumienia się z separatystami (układ w Chasaw-Jurcie z 31 sierpnia 1996 roku) nie przyniosły oczekiwanego efektu, ponieważ kierownictwo czeczeńskie nawiązało kontakty z międzynarodowymi centrami terrorystycznymi. W podręczniku pojawiła się opinia, iż terrorystyczna międzynarodówka uważała Czeczenię za swój przyczółek do natarcia na Rosję i Europę, co przejawiało się powstaniem na terytorium zbuntowanej republiki wspomnianej infrastruktury terrorystycznej²⁹. Podkreśla się w ten sposób zagrożenie ze strony grup ekstremalnych i kryminalnych, które *de facto* przejęły władzę w Czeczenii³⁰. Skomplikowana geneza problemu czeczeńskiego wyjaśniana jest poprzez odwołanie się do trudnych lat po transformacji ustrojowej, kiedy federalne centrum nie było w stanie w wystarczającym stopniu skoncentrować się na tym punkcie zapalnym Kaukazu:

W latach kryzysowych ani władze związkowe, ani rosyjskie nie miały możliwości, aby poświęcić wystarczającą uwagę sytuacji w Czeczenii. W wyniku tego doszło do sytuacji paradoksalnej. Niezależność Czeczenii nie została uznana przez żadne państwo świata, jej granice z Rosją pozostały otwarte, ale prawa Federacji Rosyjskiej na terytorium Czeczenii nie obowiązywały. Przekształciła się ona w punkt przeładunkowy międzynarodowego handlu narkotykami, bronią, nielegalnego wwozu i wywozu towarów z Rosji. W stosunku do Rosjan, żyjących w Czeczenii, prowadzono politykę terroru i zastraszania³¹.

W podręcznikach zwraca się uwagę na wysoką cenę wojny: do końca lata 1996 roku w Czeczenii zginęło około 100 tysięcy żołnierzy, uzbrojonych separatystów i cywilów, a ponad 240 tysięcy odniosło rany³². Mimo znaczących

²⁸ Там же.

²⁹ *История России 1945-2008. 11 класс*, ред. А.А. Данилов, А.И. Уткин, А.В. Филиппов, Москва 2009, s. 276.

³⁰ Л.Н. АЛЕКСАШИНА, А.А. ДАНИЛОВ, Л.Г. КОСУЛИНА, *История. Россия и мир в XX – начале XXI века. 11 класс. Базовый уровень*, Москва 2010, s. 385.

³¹ Н.В. ЗАГЛАДИН, С.И. КОЗЛЕНКО, С.Т. МИНАКОВ, Ю.А. ПЕТРОВ, *История России. XX – начало XXI века. 11 класс*, Москва 2007, s. 430.

³² А.А. ЛЕВАНДОВСКИЙ, Ю.А. ЩЕТИНОВ, С.В. МИРОНЕНКО, *История России. XX – начало XXI века. 11 класс. Базовый уровень*, Москва 2010, s. 332. Rosyjskie dane z października 1996 roku mówią o śmierci niemal 3 tys. żołnierzy rosyjskich (nie licząc personelu sił powietrznych oraz formacji podporządkowanych innym resortom). Według informacji podanej przez gen. Lebiedia, siły federalne straciły w Czeczenii niemal 4 tys. żołnierzy, 18 tys. odniosło rany i ok. 2 tys. uznano

strat udało się powstrzymać krystalizującą się w latach 90. tendencję do opuszczenia przez Czeczenię Federacji Rosyjskiej³³. Informacje o stratach wśród wojsk federalnych i cywilów sąsiadują w podręcznikach z opisem okrucieństwa bojowników czeczeńskich, którzy nie zawahali się zorganizować „serii niebywale okrutnych i cynicznych aktów terrorystycznych”, wysadzając we wrześniu 1999 roku kilka budynków mieszkalnych w Bujnaksku, Moskwie i Wołgodońsku. Zamachy bombowe stanowiły przełom polityczny, militarny i społeczny:

Cierpliwość rosyjskiego kierownictwa wyczerpała się i w tym samym miesiącu siły regularnej armii i oddziałów MSW rozpoczęły prowadzenie operacji antyterrorystycznej na ziemi czeczeńskiej. [...] Operacja antyterrorystyczna szybko doprowadziła do radykalnej zmiany sytuacji politycznej w Rosji. Po raz pierwszy po rozpadzie ZSRR zaczęła się kształtować ogólnonarodowa zgoda na gruncie obrony integralności i bezpieczeństwa kraju³⁴.

Zamachy dały pretekst do inwazji na Czeczenię, jednak do dziś spowija je wiele niejasności i wątpliwości. Istnieją opinie oskarżające FSB o przeprowadzenie zamachów, co miało na celu sprowokowanie drugiej wojny czeczeńskiej i usprawiedliwienie zbrojnej pacyfikacji Czeczenii³⁵. Autorzy podręczników nie wspominają o tych wątpliwościach, ataki na bloki mieszkalne jednoznacznie nazywając „wojną terrorystów przeciwko ludności cywilnej”³⁶ czy odpowiedzią terrorystów na atakowanie ich przez wojska federalne³⁷. Tym samym dystansują się od odrzucanych przez władze rosyjskie oskarżeń, preferując oficjalne wyjaśnienie tych tragicznych wydarzeń.

---

za zaginionych. S. Ciesielski podkreślił, że dokładność tych danych od początku budziła wątpliwości. Ustalenia rosyjskich historyków wojskowości mówią o łącznych stratach tzw. nieodwracalnych (obejmujących zabitych, zmarłych z ran i zaginionych bez wieści) sił federalnych – 5552 osoby. Kontrowersyjna jest także kwestia strat wojskowych po stronie czeczeńskiej: według ocen rosyjskich historyków straty nieodwracalne wyniosły 2500-2700 osób, z kolei inne dane mówią o śmierci ok. 13 tys. bojowników czeczeńskich. Największe ofiary poniosła jednak ludność cywilna. Lebed' oceniał liczbę ofiar śmiertelnych na 80-100 tys. osób, natomiast rosyjscy historycy szacują je na 30-35 tys. osób. Stronę rosyjską wojna kosztowała prawdopodobnie ok. 5,5 mld dolarów. Czeczenia wyszła z wojny całkowicie zrujnowana. S. CIESIELSKI, *Wojna rosyjsko-czeczeńska 1994-1996...*

³³ Л.Н. АЛЕКСАШИНА і in., *История. Россия...*, s. 385.

³⁴ А.А. ЛЕВАНДОВСКИЙ і in., *История. Россия...*, s. 344.

³⁵ Zob. np. А. ЛИТВИНИЕНКО, J. FELSZTINSKI, *Wysadzić Rosję*, tłum. M. Szymański, Poznań 2007; P.J.S. DUNCAN, *Contemporary Russian Identity between East and West*, "The Historical Journal" 48 (2005), no. 1 (mar.), s. 292.

³⁶ *История России 1945-2008. 11 класс...*, s. 291.

³⁷ О.В. ВОЛОБУЕВ, В.В. ЖУРАВЛЕВ, А.П. НЕНАРОКОВ, А.Т. СТЕПАНИЩЕВ, *История России. XX-начало XXI века, 9 класс*, Москва 2010, s. 290.

W podręcznikach zauważono istotny fakt: zwycięstwo w wojnie miało nie tylko przywrócić Czeczenię Federacji Rosyjskiej, zwalczyć czeczeńską mafię, ale i w przeddzień wyborów parlamentarnych rozwiązać wiele problemów politycznych, w tym przede wszystkim wzmocnić nadwątlony autorytet prezydenta i centrum federalnego³⁸. Jak zaznaczył Stanisław Ciesielski: „Jelcyn musiał potwierdzić walory swojego przywództwa, a to wykluczało odstępstwo od zasady integralności terytorialnej Federacji”³⁹. Podkreśla się często, że Czeczenia niezmiennie uważana jest przez władzę centralną za podmiot Federacji Rosyjskiej⁴⁰. Utrzymanie jej w granicach państwa rosyjskiego pozostawało dla centrum federalnego priorytetem – Rosja nie mogła sobie pozwolić na kolejne straty terytorium, pamiętając bolesną lekcję, jaką był rozpad Związku Radzieckiego. Ponadto, zaakceptowanie oderwania się republiki czeczeńskiej mogło stanowić niebezpieczny przykład dla dążeń secesyjnych innych kaukaskich republik. Jak zaznaczył Furman, Jelcynem kierowało dążenie, aby „na jakimś słabym rywalu zademonstrować potęgę «odrodzonej Rosji»”⁴¹. Mimo końcowego sukcesu politycznego, sytuacja w Czeczenii jeszcze przez długie lata daleka była i będzie od normalnej:

Próba powstrzymania rozpadu kraju dała niejednoznaczny rezultat. Kierownictwo kraju nie mogło rozwiązać problemu czeczeńskiego ani za pomocą środków siłowych, ani politycznych. Jednak w trakcie kampanii wojennej udowodniono nie tylko to, że secesja [...] jest możliwa, ale i to, że ceną za wyjście jest wojna. To zdecydowanie ochłodziło gorące głowy. Ruchy separatystyczne w regionach Rosji przestały być wpływową siłą polityczną⁴².

Autorzy podręczników zaznaczają, że proces normalizacji sytuacji w republice napotykał na liczne trudności. Mimo to, obecnie większość narodu czeczeńskiego coraz lepiej rozumie konieczność budowania pokojowego życia⁴³. W latach 2001-2002 w Czeczenii odbudowywano struktury państwowe, otwierano szkoły i szpitale, jednak niewielkie, mobilne oddziały bojowników, ulokowane w górach, dalej dokonywały aktów terrorystycznych, aby zakłócić normalny bieg życia⁴⁴. Mozolny proces normalizowania sytuacji stale postępował:

³⁸ В.П. ДМИТРЕНКО i in., *История Отечества...*, s. 570.

³⁹ S. CIESIELSKI, *Wojna rosyjsko-czeczeńska 1994-1996...*

⁴⁰ О. В. ВОЛОБУЕВ, С. В. КУЛЕШОВ, *История России...*, s. 279.

⁴¹ D. FURMAN, *Węzeł czeczeński...*

⁴² *История России 1945-2008...*, s. 277.

⁴³ О. В. ВОЛОБУЕВ, С. В. КУЛЕШОВ, *История России...*, s. 280.

⁴⁴ *История России. XX – начало XXI века. 11 класс. Профильный и базовый уровни*, ред. А.О. Чубарьян, Москва 2011, s. 270.

Zaczęła się ogromna, angażująca wszystkie możliwości państwa, praca nad odrodzeniem z ruin i popiołu gospodarki i kultury republiki⁴⁵.

Do Czeczenii wróciło pokojowe życie. Wiosną 2008 r. w odbudowanym Grozным po długiej przerwie odbyły się mecze o mistrzostwo Rosji w piłce nożnej⁴⁶.

Warto zauważyć, iż w podręcznikach obecne jest pośrednie oskarżenie rządów państw zachodnich, wyrażających obawy o nieprzestrzeganie praw człowieka w Czeczenii. Tymczasem, jak przekonują autorzy pomocy naukowych: „W rzeczywistości Rosja zderzyła się w Czeczenii z islamskim fundamentalizmem – siłą wroga wszelkiej demokracji i posiadającą pożywną glebę w krajach bardzo dalekich od poszanowania praw człowieka”⁴⁷. Natomiast z perspektywy zachodniej słabła skuteczność odwoływania się przez władze rosyjskie do hasel antyterrorystycznych jako zasadniczego motywu ich działania. Państwa zachodnie coraz więcej uwagi poświęcały łamaniu praw człowieka w Czeczenii i zbrodniom popełnianym przez siły federalne⁴⁸.

⁴⁵ А.А. ЛЕВАНДОВСКИЙ [et al.], *История. Россия...*, s. 350.

⁴⁶ В.С. ИЗМОЗИК, С.Н. РУДНИК, *История России...*, s. 341.

⁴⁷ Н.В. ЗАГЛАДИН i in., *История России...*, s. 431.

⁴⁸ S. CIESIELSKI, *Wojna rosyjsko-czeczeńska 1999-?*, [w:] *Rosja – Czeczenia...* <http://sciesielski.republika.pl/czeczzenia/2woj.html> (dostęp: 29.09.2015). Wśród przestępstw sił federalnych wymienia się: bombardowania i ostrzeliwania osiedli cywilnych, ataki na uciekinierów z rejonów walk, pacyfikacje, grabieże i zatrzymania. O ile w odniesieniu do strony federalnej pisano o masowych przestępstwach jako o pewnym systemie, o tyle wobec strony czeczeńskiej takich oskarżeń nie formułowano, wskazując raczej na incydentalny charakter popełnianych przez nią zbrodni. Takie nastawienie powoduje znacznie niższy stopień udokumentowania zbrodni czeczeńskich (ostrzeliwanie miejsc zamieszkania ludności cywilnej, torturowanie i mordy jeńców rosyjskich, akty terroryzmu, porwania osób cywilnych, rozstrzeliwania bez sądu). Wielkim problemem w czasie wojny była również sprawa masowego *exodusu* ludności cywilnej z terenów objętych działaniami wojennymi lub zagrożonych nimi. W toku pierwszej wojny czeczeńskiej ok. 400 tys. mieszkańców Czeczenii było zmuszonych do zmiany miejsca pobytu. Fala uchodźców ponownie wezbrała we wrześniu 1999 roku, gdy rozpoczęły się rosyjskie bombardowania lotnicze. Służby migracyjne odmawiały przyznawania uciekinierom statusu „przymusowych przesiedleńców”, co nie tylko zwalniało państwo z obowiązku roztoczenia nad migrantami odpowiedniej opieki, ale i miało zniechęcać Czeczenów do opuszczania rodzinnego kraju. Na temat łamania praw człowieka w Czeczenii zostały przygotowane liczne raporty opracowane przez ekspertów Human Rights Watch, OBWE, Rady Europy, organizacje obrony praw człowieka i organizacje humanitarne. S. CIESIELSKI, *Zbrodnie wojenne*, [w:] *Rosja – Czeczenia...* <http://sciesielski.republika.pl/czeczzenia/zbrod.html> (dostęp: 29.09.2015). Siergiej Kowaliow, rosyjski obrońca praw człowieka, stwierdził, że z jego punktu widzenia dywersje partyzanckie to nie terror, ponieważ są skierowane przeciwko wojsku przeciwnika i polegają na walce ludności z okupantem na swojej ziemi. Natomiast w skrajnym przypadku jest to próba realizowania siłą dążeń separatystycznych, których nie można uznać za zbrodnie, gdyż każdy naród ma prawo walczyć o samodzielne istnienie. Z Siergiejem Kowaliowem, obrońcą praw człowieka w Rosji, rozmawia Irena Lewandowska,

W jednym z podręczników zaakcentowano, że to właśnie Rosja była pierwszym krajem, który zetknął się z zagrożeniem ze strony międzynarodowego terroryzmu. Jako przykład podano serię aktów terrorystycznych z lat 1995-2000, np. zamachy na bloki mieszkalne, metro i autobusy, wzięcie do niewoli około 2 tysięcy zakładników latem 1995 roku w Buddionowsku. Warto wspomnieć o podkreślaniu zasług Władimira Putina dla rozwiązania konfliktu: „Na pierwszy plan W. W. Putin od razu wysunął «kwestię czeczeńską»”⁴⁹. Aby walczyć z tym nowym zagrożeniem, Putin w 2000 roku zaproponował utworzenie Międzynarodowego Centrum Walki z Terroryzmem, jednak kraje zachodnie nie wsparły w tym zamiarze Rosji, uważając, że wydarzenia w Czeczenii nie miały żadnego związku z terroryzmem. Przełom przyniósł dopiero 11 września 2001 roku⁵⁰. Jednakże już wcześniejsze przyjęcie przez Radę Bezpieczeństwa ONZ rezolucji uznającej wszelkie akty terrorystyczne za przestępstwa kryminalne (bez względu na ich motywację) i wzywającej wszystkie narody do współpracy w walce z terroryzmem i zapobiegania finansowaniu działalności terrorystycznej, zostało uznane przez Moskwę za swój sukces. Oto społeczność międzynarodowa miała poprzeć w ten sposób rosyjską walkę z czeczeńskim terroryzmem. Niebezpieczeństwo rozpoczęcia przez Rosję operacji militarnej przeciw Czeczenii we wrześniu 1999 roku wywołało zaniepokojenie Zachodu i apele o polityczne uregulowanie konfliktu. Co ciekawe, Stany Zjednoczone obawiały się przede wszystkim destabilizacji sytuacji w regionie kaukaskim, wzrostu napięcia między Rosją a Zachodem i zahamowania procesu reform w Rosji – respektując, podobnie jak kraje zachodnioeuropejskie, integralność terytorialną Federacji Rosyjskiej. Kwestia czeczeńska sprowadzała się zatem do dyskusji o metodach rozwiązania konfliktu, a nie o jego przedmiocie. Jednak odpowiedź strony rosyjskiej była niezmienna: oczekiwała ona poparcia w walce z terroryzmem islamskim, niemożliwym do powstrzymania za pomocą rozmów⁵¹.

[w:] A. POLITKOWSKA, *Druga wojna czeczeńska*, tłum. i oprac. I. Lewandowska, Kraków 2006, s. 7-8. Łamaniu praw człowieka w Czeczenii została poświęcona książka Anny Politkowskiej *Druga wojna czeczeńska*, zawierająca wstrząsające opisy: „Tortury to norma. Egzekucje bez sądu – rutyna. Maruderstwo – codzienność. Porwania ludzi przez żołnierzy rosyjskich, a potem sprzedawanie ich jako niewolników albo już trupy – aby rodzina mogła pogrzebać swoich martwych. Powszedni byt Czeczenii. Każdego dnia dokonuje się rytuał a la «rok 1937», czyli znikanie bez śladu «ludzkiego materiału» o poranku – zmasakrowane ciała leżą na przedmieściach, podrzucone tam nocą, kiedy obowiązuje godzina policyjna”. A. POLITKOWSKA, *Druga wojna czeczeńska*, s. 13.

⁴⁹ А.А. ЛЕВАНДОВСКИЙ i in., *История. Россия...*, s. 344.

⁵⁰ Л.Н. АЛЕКСАШИНА i in., *История. Россия...*, s. 414; por. P.J.S. DUNCAN, *Contemporary Russian Identity...*, s. 293.

⁵¹ S. CIESIELSKI, *Wojna rosyjsko-czeczeńska 1999-?...*

Akty terrorystyczne, o które oskarżono Czechenów, informacje o skali przestępczości w republice (zwłaszcza o porwaniach ludzi) spowodowały zasadniczą zmianę postaw rosyjskiego społeczeństwa. W październiku 1995 roku wojnę jako nieodzowny sposób rozwiązania problemu czeczeńskiego akceptowało jedynie 20% ankietowanych, przeciw niej było niemal 65%, za prowadzeniem walki do pełnego unicestwienia bojowników czeczeńskich opowiadało się 3%, a za wycofaniem wojsk z Czeczenii – 51% respondentów. Jesienią 1999 roku proporcje uległy odwróceniu. Według badań z października 1999 roku aż 66% ankietowanych popierało siłowe metody rozwiązania problemu czeczeńskiego, przeciw nim był co czwarty respondent, natomiast niemal 48% badanych opowiadało się za prowadzeniem wojny do pełnej likwidacji „bandyckich formacji”. Przytoczone badania mogą wskazywać, że większość rosyjskiego społeczeństwa obawiała się rozpadu państwa, postrzegając konflikt czeczeński jako element tego zagrożenia i dlatego zgadzała się na unicestwienie czeczeńskich separatystów. Należy także pamiętać, że wydarzenia z lat 1996-1999 przyniosły w wielu środowiskach rozczarowanie czeczeńską rewolucją: obraz bojowników o narodową niezależność został zastąpiony przez wizerunek groźnych terrorystów. Jak napisał Ciesielski:

Takie postawy – niezależnie od tego, w jakim stopniu wykreowała je propaganda – tworzyły atmosferę korzystną dla poczynań wojennych i koniunkturę dla polityków utożsamianych z konsekwentnym dążeniem do poskromienia Czeczenii. Oczekiwanie na silnego człowieka, który żelazną ręką uporządkuje problem czeczeński, stworzyło płaszczyznę zaufania do Putina i poparcia dla jego działań⁵².

Rozpoczęcie drugiej wojny czeczeńskiej stanowi jaskrawy przykład instrumentalizacji czeczeńskiego konfliktu w rosyjskiej polityce. Pierwsza wojna miała negatywny wpływ na prezydenturę Borysa Jelcyna, ponieważ większość rosyjskiego społeczeństwa zdecydowanie sprzeciwiała się prowadzeniu operacji militarnej. Natomiast rozpoczęcie drugiej wojny można uznać za swoistą trampolinę do władzy dla obecnego prezydenta⁵³. Kiedy Putin w sierpniu 1999 roku został premierem, cieszył się 10% poparciem. Po wyparciu bojowników z Dagestanu i rozpoczęciu kampanii antyterrorystycznej w Czeczenii, jego poparcie wzrosło w październiku do 20%. Walka z terrorystami, okrążenie Groznego i twarde działania kierownictwa kraju doprowadziły do wzrostu zaufania do Putina aż do 45% pod koniec listopada 1999 roku. Ten skok w sondażach tłum-

⁵² Tamże.

⁵³ M. FALKOWSKI, *Czeczenia a Rosja...*, s. 31.

czony jest w podręcznikach nie tylko zdecydowanymi krokami ukierunkowanymi na likwidację „terroryzmu i bandytyzmu na Północnym Kaukazie”, ale także dążeniami do rozwiązania aktualnych problemów gospodarczych kraju (np. zlikwidowanie opóźnień w wypłatach emerytur i wynagrodzeń, obniżenie inflacji i poziomu bezrobocia). Jednak za największą zasługę przywódcy uważane jest dążenie do zapewnienia bezpieczeństwa w kraju: „Ale to właśnie walka z terroryzmem dała Władimirowi Putinowi takie mocne wsparcie społeczne i to właśnie dzięki temu wsparciu przyszły Prezydent mógł rozwiązywać problemy, stojące przed krajem”⁵⁴. Zarówno władze, jak i zależne od nich media, budowały obraz Czeczenii jako zagrożenia dla integralności Rosji, ale także wprost dla bezpieczeństwa poszczególnych obywateli. Jednocześnie kreowano obraz nowego premiera jako polityka zdecydowanego i odważnego, zdolnego rozwiązać palące problemy, wyrwać społeczeństwo z apatii i poprowadzić je do sukcesów, a zarazem „państwowca”, który stoi ponad podziałami partyjnymi⁵⁵. Należy również wspomnieć o tym, iż dowództwo rosyjskie wyciągnęło wnioski z poprzedniej wojny i tym razem przygotowało się nieporównanie lepiej: poprawiła się koordynacja działań różnych resortów; poza tym strona rosyjska prowadziła swoistą wojnę informacyjną, aby odpowiednio kształtować opinię publiczną – to dlatego dane o stratach ponoszonych przez obie strony były sprzeczne⁵⁶.

Wojna wypowiedziana terroryzmowi i dążenie do zapewnienia spokoju i bezpieczeństwa w państwie nie bez powodu przyczyniły się do wzrostu poparcia dla Putina. Badania przeprowadzone w 2006 roku w ramach projektu „Europejskie Badania Socjologiczne” wykazały, że przeciętnego Rosjanina charakteryzuje m.in. wysoki stopień ostrożności i potrzeba ochrony ze strony silnego państwa. Ceni on życie w bezpiecznym otoczeniu i unika wszystkiego, co może zagrażać jego bezpieczeństwu. Ważne jest dla niego zapewnienie przez państwo bezpieczeństwa we wszystkich aspektach. To właśnie bezpieczeństwo zostało uznane za najważniejszą wartość dla rosyjskiego społeczeństwa⁵⁷. Badania socjologiczne przekonują, że Rosjanie marzą dziś o spokojnych i stabilnych czasach, których uosobieniem jest częściowo współczesna Rosja Putina, a częściowo (dla socjalistycznych konserwatystów) – ostatnie radzieckie dziesięciolecie czy Rosja carska⁵⁸.

⁵⁴ *История России 1945-2008...*, s. 291.

⁵⁵ S. CIESIELSKI, *Wojna rosyjsko-czeczeńska 1999-?...*

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ В. МАГУН, М. РУДНЕВ, *Жизненные ценности российского населения: сходства и отличия в сравнении с другими европейскими странами*, <http://polit.ru/article/2008/06/02/rusvalues/> (dostęp: 7.10.2015).

⁵⁸ *О чём мечтают россияне (размышления социологов)*. Аналитический доклад, Москва 2012, s. 47.

Wiele uwagi poświęciło recepcji konfliktu czeczeńskiego Wszzechrosyjskie Centrum Badania Opinii Publicznej (ВЦИОМ)⁵⁹. Na pytanie zadane w 1995 roku, „Czym, według Pana/Pani, jest w rzeczywistości Czeczenia w tym konflikcie?”, aż 70% ankietowanych wybrało odpowiedź, że Czeczenia to pełnoprawny podmiot Federacji Rosyjskiej, w którym władze zmuszone są zaprowadzić porządek. 13% uznało, że Czeczenia to w rzeczywistości ciemżona kolonia rosyjska, która walczy o swoją niezależność, natomiast 17% było zdania, że jest to niezależne państwo, znajdujące się w stanie wojny z Rosją⁶⁰. Pracownia analityczna zadała również pytanie dotyczące przewidywań respondentów odnośnie do dalszych losów Czeczenii – czy republika pozostanie w składzie Rosji, czy też stanie się niezależnym państwem. W 1997 roku pierwszą opcję wybrał jedynie co trzeci ankietowany, co wyraźnie pokazuje, iż działania wojenne zachwiały wiarę Rosjan w rozwiązanie kaukaskiego konfliktu bez strat terytorialnych. Co ciekawe, rok później tylko 28% respondentów uważało, że Czeczenia pozostanie częścią Rosji, przeciwnego zdania było 49%, natomiast 23% ankietowanych nie potrafiło udzielić jednoznacznej odpowiedzi. W kolejnym roku zauważalna była stopniowa zmiana proporcji – już 41% Rosjan było przekonanych, że Czeczenia nie wyjdzie ze składu Federacji, przeciwnego zdania było 59%. W 2000 roku rozkład odpowiedzi był zupełnie inny – aż 83% Rosjan uważało, że zbuntowana republika pozostanie częścią Rosji⁶¹. Warto również przeanalizować zmieniające się poglądy Rosjan dotyczące tego, czym zakończy się konflikt zbrojny w Czeczenii. W 1999 roku 31% ankietowanych było zdania, iż bojownicy zostaną rozgromieni i cała Czeczenia powróci w skład Federacji. 8% uważało, że jedynie fragment Czeczenii zostanie odbity i na powrót stanie się częścią Rosji. 23% respondentów stwierdziło, że konflikt doprowadzi do wielkich start po obu stronach i zakończy się tak, jak w 1996 roku. Najwięcej osób (38%) wybrało odpowiedź, iż konflikt

⁵⁹ Grupa ankietowanych w przywołanych badaniach wynosiła 1600 osób, zamieszkałych w 153 punktach w 46 obwodach, krajach i republikach Rosji. Błąd statystyczny nie przekracza 3,4%.

⁶⁰ *Чем, по вашему мнению, на самом деле является Чечня в этом конфликте?*, http://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=427&q_id=34505&date=30.03.1995 (dostęp: 15.09.2015).

⁶¹ *Как вы думаете, Чечня в будущем останется в составе России – или станет независимым государством?*, http://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=439&q_id=35052&date=10.10.1997; http://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=499&q_id=36533&date=15.06.1998; http://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=356&q_id=28863&date=30.04.1999; http://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=424&q_id=34235&date=15.07.2000 (dostęp: 15.09.2015). Warto podkreślić, że większość rosyjskiego społeczeństwa wojny w Czeczenii odbierała jako w pewnym stopniu „obce”, natomiast samą Czeczenię zdecydowanie uznawano za „swoją”. R. SAKWA, *Introduction. Why Chechnya?...*, s. 13.

będzie miał przewlekły charakter i rozprzestrzeni się na inne regiony Północnego Kaukazu. W 2001 roku już 43% ankietowanych wybrało tę ostatnią odpowiedź⁶². Na pytanie (2002 rok), czy władze rosyjskie będą w stanie uregulować w końcu sytuację w Czeczenii, zaprowadzić tam porządek i pokojowe życie, 14% ankietowanych stwierdziło, że uda się to w najbliższych latach, 47% – że potrzeba będzie na to wielu lat, 29% wybrało odpowiedź, że w ogóle nie będzie to możliwe, a co dziesiąty stwierdził, iż nie tylko się to nie uda, ale Rosja będzie musiała uznać niezależność Czeczenii. W 2008 roku odsetek odpowiedzi był następujący: 21%, 37%, 24%, 4%. Warto zauważyć, iż 2% ankietowanych stwierdziło, że w Czeczenii już udało się zaprowadzić porządek i pokój, natomiast 12% nie umiało jednoznacznie odpowiedzieć na postawione pytanie⁶³.

Na osobną uwagę zasługują badania koncentrujące się na stosunku Rosjan do imigrantów z regionów objętych konfliktem zbrojnym. Aż 63% ankietowanych stwierdziło, iż raczej sprzeciwiłoby się, gdyby ich sąsiadem mieli zostać imigranci z Północnego Kaukazu (w tym z Czeczenii), 32% raczej nie miałyby nic przeciwko temu, 5% nie udzieliło odpowiedzi na to pytanie z 2013 roku⁶⁴. Przywołane dane przekonują, że jednym ze skutków wojen czeczeńskich był wzrost kaukazofobii i islamofobii w Rosji (te postawy w znacznym stopniu zastąpiły powszechny dotąd antysemityzm). Doprowadziło to w konsekwencji do zaostrzenia stosunków etnicznych i wyznaniowych w Federacji Rosyjskiej⁶⁵. Negatywny stosunek do Czeczenów może także stanowić pokłosie oskarżeń stalinowskiej propagandy, która przedstawiała ten naród jako złowieszczy, kolaborujący z Niemcami. Zniekształcony obraz Czeczenów przekazywany był młodemu pokoleniu również w szkole – Furman zaznaczył, że każdy rosyjski uczeń znał wiersz Michaiła Lermontowa o „złym Czeczenie, który pełźnie na brzeg”⁶⁶. Do utrwalenia i wzmocnienia tych stereotypów w dużej mierze przyczyniły się dwie

---

⁶² *Как вы полагаете, чем завершится вооруженный конфликт в Чечне?*, http://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=380&q_id=30782&date=15.06.1999; http://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=321&q_id=25816&date=15.03.2001 (dostęp: 15.09.2015).

⁶³ *Как вы считаете, смогут ли российские власти в конце концов наладить положение дел в Чечне, обеспечить там порядок и мирную жизнь?*, http://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=300&q_id=23766&date=15.02.2002; http://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=548&q_id=39446&date=15.06.2008 (dostęp: 15.09.2015).

⁶⁴ *Как бы Вы отнеслись к тому, что Вашими соседями по дому были: Е) Приезжие из Северного Кавказа (Чечня, Дагестан, Ингушетия и т.д.)*, http://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=919&q_id=63487&date=14.07.2013 (dostęp: 15.09.2015).

⁶⁵ M. FALKOWSKI, *Czeczения a Rosja...*, s. 29.

⁶⁶ M. ЛЕРМОНТОВ, *Козачья колыбельная песня*.

wojny czeczeńskie oraz stanowiąca ich skutek ekspansja czeczeńskiego świata przestępczego⁶⁷.

Zdaniem rosyjskiego historyka Wardana Bagdasariana, konflikt w Czechenii został w podręcznikach błędnie opisany ze względu na brak informacji o „anty-rosyjskim, antyprawosławnym i islamistycznym charakterze terrorystów czeczeńskich”⁶⁸. Natomiast Natalia Potapova, analizując rosyjskie podręczniki do historii, zwróciła uwagę na fakt, iż w ostatnich latach większość tych pomocy naukowych traktuje historię jako instrument „kreowania polityki”. Przejawia się to prowadzeniem w podręcznikach narracji zakładającej zachęcenie uczniów do odpowiedzialności na pytanie, kto jest dobrym przywódcą. W ten sposób kształtuje się w nich umiejętność podejmowania właściwych decyzji wyborczych, opartych na wiadomościach zaczerpniętych z podręczników, czyli na wyborze „dobrego” programu politycznego. Dla kontrastu warto wspomnieć, że podręczniki powstałe w latach 90. przygotowywały uczniów do zostania liderami politycznymi, podejmowania decyzji oraz obrony swoich pozycji⁶⁹.

Przywołane w artykule fragmenty rosyjskich podręczników do nauczania historii (skontrastowane z opracowaniami historycznymi) oraz wyniki badań opinii publicznej przekonują, że wojny czeczeńskie to wydarzenia, z którymi nadal związane są liczne kontrowersje, sprzeczności i niejasności. Mimo iż w podręcznikach obecna jest krytyka nieudolności rosyjskiego rządu i wojska, to pojawia się w nich także wiele prób usprawiedliwienia działań władz federalnych, jak również – w odniesieniu do drugiej wojny czeczeńskiej – wyraźne komplementowanie aktywności Władimira Putina. Nie sposób nie zwrócić uwagi na przemilczenie kwestii rosyjskich zbrodni wojennych i powszechnych przypadków łamania praw człowieka. Zamiast tego konflikty czeczeńskie próbuje się umiej-

⁶⁷ D. FURMAN, *Węzeł czeczeński... O demonizowaniu Czechenów w literaturze i polityce, stereotypach dotyczących tego narodu* zob. J. RUSSELL, *Terrorists, Bandits, Spooks and Thieves: Russian Demonisation of the Chechens before and since 9/11*, „Third World Quarterly” 26 (2005), no. 1, The Politics of Naming: Rebels, Terrorists, Criminals, Bandits and Subversives, s. 101-116.

⁶⁸ В.Э. БАГДАСАРИАН, Э.Н. АБДУЛАЕВ, В.М. КЛЫЧНИКОВ і in., *Школьный учебник истории и государственная политика*, Москва 2009, s. 322. Jak napisał S. Ciesielski: „Po wybuchu [pierwszej] wojny islam stał się efektywną ideologią oporu czeczeńskiego, płaszczyzną konsolidacji i mobilizacji społeczeństwa. [...] Bojownicy czeczeńscy czerpali inspirację z wzorów afgańskich mudżahedinów i ich walki z armią rosyjską. Islam dostarczał równocześnie instrumentów dyscypliny społecznej. Tak zapewne można tłumaczyć wprowadzenie w marcu 1995 roku sądów szariackich obok sądów cywilnych”. S. CIESIELSKI, *Między wojnami...*

⁶⁹ N. ПОТАПОВА, *Normativity in Russian History Education: Political Patterns and National History Textbooks*, „Journal of Social Science Education” 14(2005), no.1, (spring), s. 51, DOI 10.2390/jsse-v14-i1-1378.

scowić w ramach międzynarodowej walki z terroryzmem, tłumacząc podejmowane środki nadrzędnym celem – walką z islamskim ekstremizmem. Z kolei badania socjologiczne ukazują, że wraz z upływem czasu społeczeństwo rosyjskie odzyskało zaufanie do państwa, nadwątlone podczas prób naruszenia integralności Federacji Rosyjskiej. Niechętny odbiór w społeczeństwie czeczeńskich imigrantów wspólnie z dość jednostronną interpretacją wojen czeczeńskich w podręcznikach do nauki historii stanowi czynniki wpływające na ukształtowanie w dorastającym pokoleniu Rosjan jednokierunkowego stosunku do kontrowersyjnych wydarzeń na Kaukazie – zmierzającego ku traktowaniu ich raczej jako „błędu”, „najpoważniejszej próby” dla państwa, ale już nie jako „hańby” czy „narodowej tragedii” Rosji. Można na tej podstawie wysnuć wniosek, iż pamięć kulturowa oparta na wiedzy z podręczników jest ukierunkowywana na przeformułowanie skrajnie negatywnych wspomnień o czeczeńskich konfliktach. Odbywa się to poprzez celowe przemilczenia (np. na temat zbrodni wojennych) oraz podkreślanie międzynarodowego problemu walki z terroryzmem. W ten sposób dokonuje się stopniowe oczyszczenie rosyjskiej pamięci zbiorowej ze wspomnień klęsk i błędów wojennych przy jednoczesnym włączeniu w nią dodatkowych sensów podejmowania działań zbrojnych na Kaukazie, co służy umocnieniu tożsamości zbiorowej Rosjan. Umieждународawianie problemu terroryzmu ma także na celu przekonanie rosyjskiego społeczeństwa o konieczności podejmowania działań wojennych, co jest szczególnie istotne, uwzględniając krytykę i niepopularność konfliktów czeczeńskich wśród rosyjskich obywateli. W tym kontekście analizowane wojny przedstawiane są jako niezbędne próby powstrzymania dezintegracji państwa (mając na uwadze bolesny dla większości Rosjan upadek radzieckiego imperium) oraz działania konieczne w procesie zapobieżenia rozprzestrzenianiu się zagrożenia terrorystycznego. Prowadzi to do wpojenia Rosjanom przekonania o prawidłowym wektorze działania władz państwowych i spycha na dalszy plan problemy natury moralnej, dotyczące często przemilczanych zbrodni wojennych.

BIBLIOGRAFIA

- CASSIDY R.M., *Russia in Afghanistan and Chechnya: Military Strategic Culture and the Paradoxes of Asymmetric Conflict*, 2003.
- CIESIELSKI S., *Między wojnami (1996-1999)*, [w:] *Rosja – Czeczenia. Dwa stulecia konfliktu*, <http://sciesielski.republika.pl/czeczenia/interwoj.html> (dostęp: 29.09.2015).

- CIESIELSKI S., *Pod sztandarami Szamila*, [w:] *Rosja – Czeczenia. Dwa stulecia konfliktu*, <http://sciesielski.republika.pl/czeczenia/shamyl.html> (dostęp: 29.09.2015)
- CIESIELSKI S., *Restytucja czeczeńskiej autonomii*, [w:] *Rosja – Czeczenia. Dwa stulecia konfliktu*, <http://sciesielski.republika.pl/czeczenia/resauto.html> (dostęp: 29.09.2015).
- CIESIELSKI S., *Wojna rosyjsko-czeczeńska 1994-1996*, [w:] *Rosja – Czeczenia. Dwa stulecia konfliktu*, <http://sciesielski.republika.pl/czeczenia/1woj.html> (dostęp: 29.09.2015).
- CIESIELSKI S., *Wojna rosyjsko-czeczeńska 1999-?*, [w:] *Rosja – Czeczenia. Dwa stulecia konfliktu*, <http://sciesielski.republika.pl/czeczenia/2woj.html> (dostęp: 29.09.2015).
- CIESIELSKI S., *Zbrodnie wojenne*, [w:] *Rosja – Czeczenia. Dwa stulecia konfliktu*, <http://sciesielski.republika.pl/czeczenia/zbrod.html> (dostęp: 29.09.2015).
- DUNCAN P.J.S., *Contemporary Russian Identity between East and West*, “The Historical Journal” 48 (2005), no.1 (mar.).
- FALKOWSKI M., *Czeczenia a Rosja: znaczenie kwestii czeczeńskiej dla współczesnej Rosji*, Prace OSW, Warszawa, 2003 (sierpień).
- FURMAN D., *Węzeł czeczeński*, tłum. M. Jagiełło, <http://www.calculemus.org/lect/L-I-MNS/08/rob-czecz.html> (dostęp: 29.09.2015).
- JAIMOUKHA A.M., *The Chechens: A Handbook*, London–New York 2005.
- KARAGIANNIS E., *Energy and Security in the Caucasus*, New York 2002.
- KARAGIANNIS E., *Ethnic Conflicts in the Caucasus and Central Asia* [w:] *Politics of Conflict: A Survey*, ed. by V. K. Fouskas, London–New York 2010.
- LITWINIENKO A., FELSZTINSKI J., *Wysadzić Rosję*, tłum. M. Szymański, Poznań 2007.
- OLIKER O., *Russia’s Chechen Wars 1994-2000: Lessons from Urban Combat*, 2001.
- USHAKINE S.A., *Exchange of Sacrifices: Symbolizing an Unpopular War in Post-Soviet Russia*, [w:] *Fighting Words and Images: Representing War Across the Disciplines*, ed. by E. V. Baraban, S. Jaeger, A. Müller, Toronto–Buffalo–London 2012.
- POLITKOWSKA A., *Druga wojna czeczeńska*, tłum. i oprac. I. Lewandowska, Kraków 2006.
- POTAPOVA N., *Normativity in Russian History Education: Political Patterns and National History Textbooks*, “Journal of Social Science Education” 14(2015), no. 1 (spring), DOI 10.2390/jsse-v14-i1-1378.
- RUSSELL J., *Terrorists, Bandits, Spooks and Thieves: Russian Demonisation of the Chechens before and since 9/11*, “Third World Quarterly” 26(2005), no. 1, The Politics of Naming: Rebels, Terrorists, Criminals, Bandits and Subversives.
- SAKWA R., *Introduction. Why Chechnya?*, [w:] *Chechnya. From Past to Future*, ed. by R. Sakwa, London 2005.
- Z *Siergiejem Kowaliozem, obrońcą praw człowieka w Rosji, rozmawia Irena Lewandowska*, [w:] A. POLITKOWSKA, *Druga wojna czeczeńska*, tłum. i oprac. I. Lewandowska, Kraków 2006.
- АЛЕКСАШИНА Л.Н., ДАНИЛОВ А.А., КОСУЛИНА Л.Г., *История. Россия и мир в XX – начале XXI века. 11 класс. Базовый уровень*, Москва 2010. [ALEKSASHINA L.N., DANILOV A.A., KOSULINA L.G., *Istoriya. Rossiya i mir v XX – nachale XXI veka. 11 klass. Bazovyy uroven'*, Moskva 2010].
- БАГДАСАРЯН В.Э., АБДУЛАЕВ Э.Н., КЛЫЧНИКОВ В.М. i.in., *Школьный учебник истории и государственная политика*, Москва 2009. [BAGDASARYAN V.E., ABDULAYEV E.N., KLYCHNIKOV V.M. [etal.], *Shkol'nyu uchebnik istorii i gosudarstvenna politika*, Moskva 2009].

- ВОЛОБУЕВ О.В., ЖУРАВЛЕВ В.В., НЕНАРОКОВ А. П., СТЕПАНИЩЕВ А.Т., *История России. XX-начало XXI века, 9 класс*, Москва 2010. [VOLOBUYEV O.V., ZHURAVLEV V.V., NENAROKOV A.P., STEPANISHCHEV A.T., *Istoriya Rossii. XX-nachalo XXI veka, 9 klass*, Moskva 2010].
- ВОЛОБУЕВ О.В., КУЛЕШОВ С.В., *История России. XX-начало XXI века, 11 класс, базовый уровень*, Москва 2009. [VOLOBUYEV O.V., KULESHOV S.V., *Istoriya Rossii. XX-nachalo XXI veka, 11 klass, bazovuyu uroven'*, Moskva 2009].
- ДМИТРЕНКО В.П., ЕСАКОВ В.Д., ШЕСТАКОВ В.А., *История Отечества. XX век. 11 класс*, Москва 2002. [DMITRENKO V.P., YESAKOV V.D., SHESTAKOV V.A., *Istoriya Otechestva. XX vek. 11 klass*, Moskva 2002].
- ЗАГЛАДИН Н.В., КОЗЛЕНКО С.И., МИНАКОВ С.Т., ПЕТРОВ Ю.А., *История России. XX – начало XXI века. 11 класс*, Москва 2007. [ZAGLADIN N.V., KOZLENKO S.I., MINAKOV S.T., PETROV YU.A., *Istoriya Rossii. XX – nachalo XXI veka*].
- ИЗМОЗИК В.С., РУДНИК С.Н., *История России. 11 класс*, Москва 2013. [IZMOZIK V.S., RUDNIK S.N., *Istoriya Rossii. 11 klass*, Moskva 2013].
- История России 1945-2008. 11 класс*, ред. А.А. Данилов, А.И. Уткин, А.В. Филиппов, Москва 2009. [*Istoriya Rossii 1945-2008. 11 klass*, red. A.A. Danilov, A.I. Utkin, A.V. Filippov, Moskva 2009].
- История России. XX – начало XXI века. 11 класс. Профильный и базовый уровни*, ред. А.О. Чубарьян, Москва 2011. [*Istoriya Rossii. XX – nachalo XXI veka. 11 klass. Profil'nyu i bazovuyu urovni*, red. A.O. Chubar'yan, Moskva 2011].
- Как бы Вы отнеслись к тому, что Вашими соседями по дому были: Е) Приезжие из Северного Кавказа (Чечня, Дагестан, Ингушетия и т.д.)*, [*Kak by Vy otneslis' k tomu, chto Vashimi sosedyami po domu byli: E) Priyeczhiye iz Severnogo Kavkaza (Chechnya, Dagestan, Ingushetiya i t.d.)*], http://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=919&q_id=63487&date=14.07.2013 (dostep: 15.09.2015).
- Как вы думаете, Чечня в будущем останется в составе России – или станет независимым государством?*, [*Kak vy dumayete, Chechnya v budushchem ostanetsya v sostave Rossii – ili stanet nezavisimym gosudarstvom?*], http://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=439&q_id=35052&date=10.10.1997, http://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=499&q_id=36533&date=15.06.1998, http://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=356&q_id=28863&date=30.04.1999, http://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=424&q_id=34235&date=15.07.2000 (dostep: 15.09.2015).
- Как вы полагаете, чем завершится вооруженный конфликт в Чечне?*, http://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=380&q_id=30782&date=15.06.1999, [*Kak vy polagayete, chem zavershitsya vooruzhennyy konflikt v Chechne?*] http://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=321&q_id=25816&date=15.03.2001 (dostep: 15.09.2015).
- Как вы считаете, смогут ли российские власти в конце концов наладить положение дел в Чечне, обеспечить там порядок и мирную жизнь?*, [*Kak vy schitayete, smogut li rossiyskiye vlasti v kontse kontsov naladit' polozheniye del v Chechne, obespechit' tam poryadok i mirnyuyu zhizn'?*] http://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=300&q_id=23766&date=15.02.2002, http://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=548&q_id=39446&date=15.06.2008 (dostep: 15.09.2015).
- КОНРАДОВА Н., *Школьные учебники истории: сравнительный анализ. Часть 1*, <http://urokiistorii.ru/learning/manual/2009/09/uchebniki-analiz-1> (dostep: 21.06.2015).

- ЛЕВАНДОВСКИЙ А.А., ЩЕТИНОВ Ю.А., МИРОНЕНКО С.В., *История России. XX – начало XXI века. 11 класс. Базовый уровень*, Москва 2010. [LEVANDOVSKIY A.A., SHCHETINOV YU.A., MIRONENKO S.V., *Istoriya Rossii. XX– nachalo XXI veka. 11 klass. Bazovyy uroven'*, Moskva 2010].
- ЛЕВИНТОВА Е. М., БАТТЕРФИЛД Дж., *Как формируется история и отношение к ней: школьные учебники о новейшей отечественной истории*, «Вестник общественного мнения» 2009, № 3, s. 105, [LEVINTOVA YE.M., BATTERFIELD DZH., *Kak formiruetsya istoriya i otnosheniye k ney: shkol'nyye uchebniki o noveyshey otechestvennoy istorii*, «Vestnik obshchestvennogo mneniya» 2009, № 3] http://polit.ru/article/2010/03/11/uch_ebniki/print/ (dostęp: 1.09.2015).
- ЛИТВИНОВА Т.Н., *Идея национального самоопределения в ценностных ориентирах и практиках Северо-Кавказских народов России*, [w:] *Ценностные ориентиры и приоритеты в трансформирующемся мире*, ред. А.С. Железняков, З. П. Яхимович, Москва 2010. [LITVINOVA T.N., *Ideya natsional'nogo samoopredeleniya v tsennostnykh oriyentirakh i praktikakh Severo-Kavkazskikh narodov Rossii*, [w:] *Tsennostnyye oriyentiry i prioritety v transformiruyushchemsya mire*, red. A.S. Zheleznyakova, Z.P. Yakhimovich, Moskva 2010].
- МАГУН В., РУДНЕВ М., *Жизненные ценности российского населения: сходства и отличия в сравнении с другими европейскими странами*, [MAGUN V., RUDNEV M., *Zhiznennyye tsennosti rossiyskogo naseleniya: skhodstva i otlichiya v sravnenii s drugimi yevropeyskimi stranami*], <http://polit.ru/article/2008/06/02/rusvalues/> (dostęp: 7.10.2015).
- О чём мечтают россияне (размышления социологов). Аналитический доклад*, Москва 2012. [O czem miecztajut Rosyanie (razmyshlenia socyologow) 2012].
- Чем, по вашему мнению, на самом деле является Чечня в этом конфликте?*, [Чем, по вашему мнению, на самом деле является Чечня в этом конфликте?] http://wciom.ru/zh/print_q.php?s_id=427&q_id=34505&date=30.03.1995 (dostęp: 15.09. 2015).

WOJNY CZECZEŃSKIE
– „BŁĄD”, „HAŃBA” CZY „NARODOWA TRAGEDIA” ROSJI?
OBRAZ KONFLIKTÓW ROSYJSKO-CZECZEŃSKICH W ROSYJSKICH
PODRĘCZNIKACH DO HISTORII

Streszczenie

Artykuł ukazuje recepcję wojen czeczeńskich we współczesnych rosyjskich podręcznikach do historii; odpowiada na pytanie, jak współczesne rosyjskie społeczeństwo postrzega dziś te traumatyczne wydarzenia. Przeanalizowane w tekście fragmenty rosyjskich podręczników do historii, opracowań historycznych oraz wyników badań opinii publicznej przekonują, że wojny czeczeńskie to wydarzenia, z którymi nadal związane są liczne kontrowersje i sprzeczności. W podręcznikach obecna jest krytyka nieudolności rosyjskiego rządu i wojska, jednak częste są także próby usprawiedliwienia działań władz federalnych. Szczególną uwagę zwraca przemilczenie kwestii rosyjskich zbrodni wojennych. Zamiast tego wojny czeczeńskie umiejscawia się w ramach międzynarodowej walki

z terroryzmem. Powyższe uwagi prowadzą do wniosku, że pamięć kulturowa, kreowana na wiedzy z podręczników, jest ukierunkowywana na przeformułowanie skrajnie negatywnych wspomnień o czeczeńskich konfliktach. Dokonuje się to poprzez celowe przemilczenia oraz podkreślanie problemu walki z islamskim ekstremizmem. Odbywa się tym samym stopniowe oczyszczenie rosyjskiej pamięci zbiorowej ze wspomnień błędów wojennych przy jednoczesnym włączeniu w nią dodatkowych sensów podejmowania działań zbrojnych w Czeczenii, co ma umocnić tożsamość zbiorową Rosjan.

Słowa kluczowe: edukacja historyczna w Rosji; rosyjskie podręczniki do historii; wojny czeczeńskie; Władimir Putin; pamięć kulturowa w Rosji.

THE CHECHEN WARS – “A MISTAKE”,
“DISGRACE” OR “NATIONAL TRAGEDY” OF RUSSIA?
THE IMAGE OF RUSSIAN-CHECHEN
CONFLICTS IN RUSSIA’S HISTORY TEXTBOOKS

S u m m a r y

The aim of the article is to show the reception of the Chechen wars in contemporary Russian history textbooks in order to answer the question how nowadays contemporary Russian society looks at these traumatic events. Analyzed in the article fragments of Russian history textbooks, historical studies and the results of public opinion polls convince that the Chechen wars are events still associated with numerous controversies and contradictions. The textbooks present a criticism of Russian government and military incompetence, but there are also frequent attempts to justify the actions of the federal authorities. Particular attention should be paid to the omission of the issue of Russian war crimes. Instead, the Chechen wars are located in the context of the international fight against terrorism. Mentioned remarks lead to the conclusion that the creation of cultural memory based on the textbooks is directed to the reformulation of the extremely negative memories of the Chechen conflicts. This is done through deliberate concealment and highlighting the problem of the fight against Islamic extremism. In this way the gradual purification of the Russian collective memory from the memories of war mistakes takes place and at the same time including in the collective memory the additional justification of military actions in Chechnya is done, which should strengthen the collective identity of the Russians.

Key words: historical education in Russia; Russian history textbooks; Chechen wars, Vladimir Putin; cultural memory in Russia.

ЧЕЧЕНСКИЕ ВОЙНЫ – «ОШИБКА»,
«ПОЗОР» ИЛИ «НАЦИОНАЛЬНАЯ ТРАГЕДИЯ» РОССИИ?
ОБРАЗ РОССИЙСКО-ЧЕЧЕНСКИХ КОНФЛИКТОВ В РОССИЙСКИХ
УЧЕБНИКАХ ИСТОРИИ

Резюме

Целью данной статьи является показать восприятие чеченских войн в современных российских учебниках истории, чтобы ответить на вопрос, как современное российское общество воспринимает сегодня эти травматические события. Анализ фрагментов российских учебников истории, исторических исследований и результатов опросов общественного мнения доказывает, что чеченские войны – это события, с которыми до сих пор связаны многочисленные разногласия и противоречия. В учебниках присутствует критика некомпетентности российского правительства и военных, но часты тоже попытки оправдать действия федеральных властей. Особое внимание обращает упущение вопроса о российских военных преступлениях. Вместо того, войны в Чечне представляются в контексте международной борьбы с терроризмом. Вышеприведенные замечания ведут к выводу, что образование культурной памяти на основе учебников – это процесс, направленный на переформулировку крайне негативных воспоминаний о чеченских конфликтах. Он осуществляется с помощью преднамеренного сокрытия фактов, на первый план выдвигая проблему борьбы с исламским экстремизмом. Таким образом российская коллективная память постепенно очищается от воспоминаний военных ошибок; одновременно в память включаются дополнительные смыслы проводимых в Чечне военных действий, что должно еще более укрепить коллективную идентичность россиян.

Ключевые слова: историческое образование в России; российские учебники истории; чеченские войны; Владимир Путин; культурная память в России.